

Russ

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

Naš Jezik

НОВА СЕРИЈА

Књига XVII, Св. 5

ССТ 6 1971

БЕОГРАД, 1969.

РАЗЛИКОВАЊЕ ВЛАСТИТИХ И АПЕЛАТИВНИХ ИМЕНА У ТОПОНИМИЈИ

Пре свега, треба разликовати насловну тему од проблема писања великог слова. Прво је питање ствар прамаатике, језичке анализе, док је писање великог слова ортографска конвенција, где су пресудни моменти традиција и тежња рационалности и практичности. У нашем језику та два питања су, истина, тесно повезана, јер је наше правописно правило (начелно!) да се властита имена пишу великим словом, али то није морало бити тако, нити је у свим језицима тако (нпр. у немачком, где је писање великог слова условљено синтаксичким моментом, тј. сигнализира именичку функцију речи); уосталом, поједини графички системи и не разликују велика и мала слова (нпр. арапски, где посебан облик слова донекле сигнализира почетак и крај речи, али не и оне моменте који код нас условљавају примену великог слова).

Да упоредимо основне лингвистичке особине таквих типичних властитих имена каква су нпр. *Орјен*, *Сомбор* и таквих апелатива као *планина*, *насеље*.

а) Властито име има само индивидуалну примену (то вреди и у случајевима понављања имена, нпр. две планине са именом „*Јавор*“, два *Грахова* итд. — који не значе шире поље значења речи него случајну подударност, сличну хомонимији или међујезичком подударању облика). Апелативи имају и индивидуалну („то насеље“, „она планина“) и општу, категоријску примену („опасна је возња кроз насеље“ — реч је о било ком насељу).

б) Властито име нема конкретниог информативног садржаја, не казује ништа о особинама објекта на који се односи, оно има смисла само за оног слушаоца који одраније зна с којим је објектом име везано; другим речима, оно је упућив-

вачке, анафорске природе (слично заменицама). Апелативно име, напротив, увек има информативни садржај, често веома богат (обично нисмо свесни колико смо много казали о неком појму назвавши га нпр. „насеље”); та информативна способност има велики значај не само у опису него и у индивидуалном идентификовању, јер олакшава жељену асоцијацију.

в) Властито име се не преводи на други језик, оно је начелно изван језичке издељености, оно не припада одређеном језику него се само „затекло” у његовом амбијенту; с друге стране, оно је често „туђа реч” и у сопственом језику (по правилу знамо само сасвим невелик проценат топонима из наше језичке области, а остали су практично непознате речи). — Код апелатива је у свему обрнуто.

г) Начелно властита имена немају синонимике и нису међусобно заменива, немају деминуције ни амплификације, немају множине ни кад се исти облик вишеструко примени, немају — кад су вишечлана — синтаксичке гпкности (способности за инверзију, елипсу у набрајању и сл.). Код апелатива су те категорије веома развијене: уместо *насеље* може се рећи „место”, не кажемо нпр. „из великог насеља у мало насеље” него испуштамо именицу било у првом било у другом помињању — итд.

Све ово — да поновимо — у пуној мери вреди за таква типична властита имена каква су *Орјен* или *Сомбор* (или двочлана као *Кулен-Вакуф*, *Турн Северин* и сл.); за њих је типичнија и лексичка усамљеност (немотивисаност, нерашчлањивост) него за апелативна имена. Међутим, између типичних властитих имена и типичних апелатива постоји практично непрекинут ланац различитих прелазних случајева, код којих се поједине начелне карактеристике властитих имена не испољавају или се испољавају делимично, необавезно. Указаћемо на неке такве категорије.

Смедерево, *Мајевица*, *Увац*, *Метковић* итд. разликују се од простих, једноморфемних имена (као *Орјен*, *Сомбор*, *Прењ*, *Лим* и сл.) само морфолошком рашчлањивошћу, тј. језичко осећање идентификује у њима суфиксе *-ево*, *-(ев)ица*, *-ац*, *-(ов)ић* — што значи да се у извесној мери укључују у одређене морфолошке категорије. То може имати извесног значаја за продуктивност

тих суфикса (нпр. при давању имена неком географском објекту или при подешавању облика неког имена чији је завршетак по гласовном склопу близак датим суфиксима), такође за продуктивност одговарајућих акценатских модела — али у семантичком погледу то нема утицаја и таква рашчлањива образовања задржавају све карактеристике типичних властитих имена. Ово не мења ни чињеница да неки суфикси наговештавају који је општи појам у питању (нпр. на *-ево, -ово, -овац* и сл. обично се завршавају имена насеља), јер је то само способност изазивања одређене асоцијације, практично неискористива и неискористићена у активним изражајним системима.

Грахово, Бистрица, Маглић, Проклетије, Копаник и слична не само рашчлањива него и етимолошки прозирна образовања у морфолошком смислу представљају нормалне изведенице, мотивисане у смислу постанка (за разлику од претходних, где може бити и случајева лажних изведеница, тј. случајног подударања завршетка са неким суфиксом и накнадног укључивања у морфолошки модел). У семантичком, функционалном погледу то су, међутим, просте речи, без правог информативног садржаја (планина ће се звати Буковица и кад је у њој буква сасвим истребљена). Другим речима, и то су типична властита имена, која се нормално не преводе на стране језике (као што ми не преводимо нпр. руско *Новгород* или *Бјелгород*); истина, из старијих периода познат је понеки случај преведеног топонима овакве врсте (одн. сложеннице сличног типа, нпр. мађ. *Fehérvár* за Београд, или код нас *Низоземска* ум. Холандија), али то су у ствари калкови, прекивци, асимилирани називи — а не нормално превођење. — Скоро све речено односи се и на симболично или пренесено именовање географских појмова (нпр. брао *Старац*, планина *Јавор*, прад *Зрењанин*), с тим што овде нема праве морфолошке продуктивности, иако и оваква имена могу бити од значаја за будућа именовања (као обичај или преседан).

Поморавље, Полимље, Подравина, Поцерина, Подвележје и слична образовања представљају бипно друкчију категорију од претходне. Прозирност и мотивисаност овде не представља само пасивну етимолошку асоцијацију (присутну у језичкој „подвести“), него и функционално битну везу са основном речју, према којој изведеница има активан семантички однос; уста-

лом ова структурална категорија непосредно се наставља у апелативима (*поречје, подгорје, приморје* и сл.). Карактер властитог имена овакве изведенице имају у првом реду захваљујући основној речи, на коју се наслањају слично као и етници; наиме, и једна и друга категорија имају информативни садржај јер показују смисаони однос изведенице према основној речи. Зато је и превођење овде нормална појава; као што уместо „москвич” или „ленинградец” кажемо *Московљанин, Лењинграђанин* — тако и термин „Причерноморје” преводимо са *Црноморско приморје*.

Ада-ада, Орашје-орашје, Кућишта-кућишта, Бара-бара и сл. показују да процес настајања властитих имена различитих географских појмова и локација у ствари непрекидно траје. Први корак већ је направљен чим нека апелативна реч локационог значења почне да се употребљава без допунских одредби, кад само један такав појам има значаја за одређену средину (нпр. кад у близини неке насеобине има само једна ада, или један орахов гај и сл.). Ипак тиме још није створен прави топоним докле се год нормална реч употребљава у нормалном значењу, јер апелативи и иначе често добијају индивидуализовану примену. До одсудније еволуције у правцу властитог имена најлакше долази у овим случајевима: кад је реч (одн. њена употреба) специфична за локални говор (људи другог говорног типа је не осећају као нормални апелатив); кад се реч у општој употреби архаизира; кад реч измени значење због промене самог објекта (нпр. ако се адом назове насеље настало на речном острву, ако нестане орахов гај а име „орашје” задржи се за сам терен и сл.).

Још су далеко сложенији семантички односи код вишечланих назива, поготово што је овде подложен анализи како назив као целина тако и поједини његови делови. И овде ћемо на појединим примерима прокоментарисати неке чешће типове.

Кулен-Вакуф, Турн Северин, Орја Лука (насеље), *Пном Пен* итд. представљају за опште језичко осећање типична немотивисана властита имена, где је двочланост чисто формална околност, без утицаја на семантички карактер назива.

Нови Сад, Херцег-Нови, Црна Гора, Бабин Зуб (планина), *Крња Јела* (планински предео). Овде имамо доста различите

случајеве ако посматрамо изоловано чланове сложених назива: од немотивисаних или углавном немотивизаних склопова (*Херцег, Сад*), преко јасних али понешто архаизираних речи (*Гора*), до нормалних стандардних речи (*Нови, Црна, Бабин, Зуб, Крња, Јела*). Међутим, у погледу карактера целих назива, сви они — укључујући такве као *Бабин Зуб, Крња Јела* — представљају типична властита имена без информативног садржаја (*Црна Гора* није *гора*, *Крња Јела* није *јела* — чиме и атрибути губе апелативни смисао). Како превођење има смисла само ако се на тај начин преноси функционално битна информација, имена типа *Бабин Зуб, Крња Јела, Црна Гора* начелно се не преводе, иако је управо за име „*Црна Гора*“ познат италијански и турски прекивак (*Montenegro, Karadağ*).

Босанско Грахово, Источна Морава, Горња Морава (предео), *Нови Београд, Мали Зворник, Бели Дрим* итд. Овде атрибути имају јасну диференцијалну функцију, док је информативна улога мање обавезна. Основна реч одржава све ове случајеве у оквиру категорије властитих имена, али карактер спрете може бити битно различит. У опозицији *стари : нови* првобитно чисто информативно именовање постепено бледи (нпр. *Стара* и *Нова Пазова*, где атрибут није оног информативног значаја као у именима скоро изграбених насеља као *Нови Београд, Нова Горица*), а нарочито је осетан прелаз кад појмови постану самостални (*Стара Пазова* и *Нова Пазова* нису делови појма „*Пазова*“ него нормална аутономна насеља); у погледу овог другог момента слична је ситуација и за опозицију *горњи : доњи* и др. У опозицијама *источни : западни, северни : јужни, горњи : доњи* кад се односе на репије — битан је прелаз кад уместо чисто релативног, слободног одређивања (источнији део, северна половина и сл.) дође до везања за одређен простор, зону утврђених граница. — Превођење је овде нормална појава (*Источни Пакистан, Западна Немачка, Северни Вијетнам, Горња Волта*), чак и кад је атрибут чисто симболичног карактера (уп. *Бели Нил, Плави Нил*).

Данилов Град, Стара планина, Мала ријека (притока *Мораче*), *Дуги оток; Фрушка гора, Шар-планина, Иван-планина, Добрско Село* (село близу *Цетиња*) и сл. представљају називе у којима примена управних речи одговара њиховом значењу: у

питању су заиста град, планина, река, острво, село. Међутим, информативна служба таквог податка пасивизирана је, практично затрпана, јер су ови називи у систему (опозицији) са друкчијим, нпр. једночланим именима, која не садрже такав податак (*Данилов Град: Колашин: Фоча* итд.); другим речима, није уобичајено да се за одговарајући појам у његовом имену изричито констатује да представља град, планину, острво, село — па и кад се то ипром случаја догоди, податак остаје практично сублишан, без праве апелативне улоге у функционалним системима језика. — Отуда се овакви називи начелно не преводе на друге језике, а ако је детерминативни део немотивисан (као у другом делу наведених примера), непогодни су и за калкирање. У оквиру нашег језика они су такође фиксирани, тј. не замењују се уобичајеним синонимима и варијантима (не кажемо „Мала река“, „Дуго острво“, „Фрушка планина“).

Катунска нахија, Ријечка нахија (области у Црној Гори), *Вучји До, Петров До, Глухи До, Ржани До, Милошин До* (крашке увале, „долови“ — а истовремено насеобине), *Тврда главица, Грабова главица* (крашке узвисине) и други називи где се као управне речи у правом значењу систематски употребљавају именице које имају и своје опште значење (макар употреба била и архаизирана или регионално ограничена) — имају не само номинациону него и информативну функцију, нарочито у локалним говорним срединама. Ипак је апелативни значај тих именица ограничен њиховом смањеном употребљивошћу у стандардним изражајним системима, тако да из општејезичке перспективе и овде преовлађује карактер властитог имена, не само за назив као целину него и за његов управни део. Зато се овај елемент назива начелно не преводи (и остаје инваријабилан у оквирима нашег језика); најчешће то вреди и за детерминативни део, мада се он може и преводити кад значи однос према другом топониму.

Јадранско море, Плавско језеро, Тетовска котлина, Сићевачка клисура, Которски залив (или *заљев*), *Панонска низија* или *низина*) и други слични називи где се систематски употребљавају нормална стандардна имена општих појмова у које спадају дати географски објекти — представљају властита имена само посматрани у целини, док у самој именици више долази

до изражаја њен апелативни карактер. Зато се такви називи нормално преводе на друге језике — уп. код нас *Балтичко море*, *Викторијино језеро*, *Туранска низија* (или *низина*), *Бискајски залив* (или *заљев*), *Филипинска острва* (или *оточје*, *острвље*, *архипелаг*), *Гибралтарски мореуз* итд. Да поменемо овде да у нашем уобичајеном именовању улица сама реч „улица” још одређеније остаје изван оквира властитог имена, јер је уобичајено елиптично именовање („станује у Македонској”), тако да се нпр. обрт „улица Македонска” рефлектује у језичком осећању слично као „острво Брач”, „град Имотски” итд.

Према свему, могли бисмо закључити да је за одређивање карактера управне речи у сложеном називу посебно важно употребава ли се та реч систематски за дату врсту објекта и представља ли она стандардни термин или остаје изван основних фондова и система нашег језика. При емпиричком посматрању нарочито је индикативна подложност назива превођењу на друге језике.

Како смо могли видети и из ове фрагментарне анализе, писање великог слова у нашој ортографији начелно је оријентисано према томе представља ли реч властито име или апелатив — али није строго везано за тај моменат, него зависи и од тога какав је појам (објекат) у питању (град, земља — где је прописано велико слово, или планина, река и друге воде, предео итд. — где писање малог слова прекорачује границе апелатива, нпр. *Фрушка гора*, *Црна река* и сл.).

Митар Пешикан